

Tema dvobroja: hrvatsko selo u tranziciji

Objavljivanje ovoga tematskog broja važno je barem iz tri međusobno povezana pitanja: (a) što dvobroj donosi; (b) koje je mjesto istraživanja iz kojega su prilozi proizašli u četrdesetogodišnjem programu znanstvenoistraživačkog rada najstarije hrvatske infrastrukturne jedinice iskustvenih sociologijskih istraživanja sela; te (c) koji su temeljni znanstveni prinosi radova o hrvatskom selu u tranziciji objavljeni u ovome dvobroju.

Ponajprije, prilozi objavljeni u ovome dvobroju završni su znanstveni izvještaj istraživačke teme **Selo u tranziciji: mogućnosti razvoja seoskih područja**, koju je u sklopu programa trajne istraživačke djelatnosti *Društvene promjene i razvoj Hrvatske* u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu od 1996. do 2000. godine realizirala istraživačka skupina za projekte iz sociologije sela. Istraživačku skupinu čine Alija Hodžić, mr. sc. Bosiljka Milinković, dr. sc. Dušica Seferagić, Anđelina Svirčić i Milan Župančić. Glavni je istraživač *dr. sc. Dušica Seferagić*, a direktor programa trajne istraživačke djelatnosti prof. dr. sc. Nikola Skledar. Financijer programa je Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Radovi su prošli dvostruku evaluaciju. Nakon internog vrednovanja u istraživačkoj skupini, recenzirali su ih *prof. dr. sc. Ivan Cifrić* i *prof. dr. sc. Ognjen Čaldarović* sa Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kojima najljepše zahvaljujemo na kritičkim sugestijama i primjedbama.

Drugo, ovaj se završni izvještaj objavljuje u godini u kojoj se navršava *četrdeset godina kontinuiranih znanstvenih empirijskih sociologijskih i srodnih istraživanja sela, poljoprivrede i prostora u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu i njegovim prednicima*. Ta su istraživanja u Hrvatskoj institucionalizirana 1960. godine osnutkom Agrarnog instituta u Zagrebu (utemeljila ga je Privredna komora SR Hrvatske, prednik Hrvatske gospodarske komore), koji je imao dva odjela - Odjel za ekonomiku poljoprivrede i Odjel za sociologiju sela. Agrarni je institut 1969. ušao u sastav novoformiranog Instituta za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela Poljoprivrednog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, i Odjel za sociologiju sela u tom je okviru djelovao kao SOUR za sociologiju sela do 1972. kada se pripojio Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu (IDIS), prvoj i najstarijoj sociologijskoj istraživačkoj ustanovi u Hrvatskoj, koja se s punim pravom drži središtem ovih istraživanja.

Istraživačko jezgro koje se bavi sociologijskim istraživanjima sela i prostora u ta su četiri desetljeća tvorili brojni prominentni istraživači, koji su svoja postignuća ostvarili u slijedećim organizacijskim oblicima u Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu: Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a (1972.-1977.), Radna grupa za sociologiju sela IDIS-a (1977.-1993.), te Radna grupa za sociologiju sela, grada i prostora IDIZ-a (od 1993.).

Tema *Selo u tranziciji: mogućnosti razvoja seoskih područja* sastavnica je sociologijskih istraživanja sela koja se četiri desetljeća sustavno provode u IDIZ-u, i u njegovim prednicima.

Pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća hrvatsko je selo doživjelo i preživjelo raspad agrarnog društva, te su prvi ruralnosociologijski projekti bili usmjereni na kompleksna istraživanja društvenih promjena u selu i na mogućnosti podružtvljavanja individualne poljoprivrede. Krajem 1960-ih uslijedila je specijalizacija i poduzimaju se projekti koji se bave društvenim i gospodarskim problemima individualnog poljoprivrednog gospodarstva, deagrarizacijom i mijenama demografske situacije u selu, seoskom obitelji i položajem seoske žene u obitelji, selu i gospodarstvu, seoskom mladeži i obrazovanjem poljoprivrednika, kulturnim promjenama u selu, starenjem i staračkim seoskim domaćinstvima, integracijom seljaštva u globalni društveni sistem, tehnološkim razvojem i inovacijskim procesima u poljoprivredi i dr. Budući da je sedamdesetih i osamdesetih godina seljaštvo pod utjecajem industrijalizacije i urbanizacije uspostavilo jednu novu ravnotežu u sve mnogostranijim i jačim odnosima s gradom, u fokus zagrebačkih ruralnih sociologa sredinom 1970-ih dolazi kompleksno istraživanje mješovitih gospodarstava i seljaka-radnika, da bi se krajem 70-ih i početkom 80-ih od većih izveli projekti "Društveni procesi i odnosi u selu" (1980.-1985.), te "Sociokulturne karakteristike i procesi u prostoru i odnosi selo-grad" (1985.-1990.).

Zadnje desetljeće 20. stoljeća karakterizirao je prekid sustavnih ruralnosociologijskih istraživanja i osipanje istraživača u Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, a zatim i u njegovom sljedniku Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu (IDIZ). Autoritarna HDZ-ova vlast prakticirala je, poglavito u društvenim i humanističkim znanostima, tzv. revolucionarni model stvaranja svoje (u biti stranačke) nacionalno homogenizirane inteligencije, te slijedom toga osnivala i izdašno financirala svom projektu društva po mjeri znanstvene ustanove. Pa ipak i u takvim uvjetima izveden je projekt "Društvene promjene u prostoru" (1991.-1996.), koji je smjerao da se u društvenom kontekstu *in nascendi* uhvate i istraže procesi, društvene vrijednosti i nositelji razvoja, a nakon toga istraživačka tema *Selo u tranziciji*. Osim toga, provedeno je nekoliko studija slučajeva i drugih istraživanja. Na taj su način ipak nastavljena istraživanja pojave nove dinamike u hrvatskom selu, seoskih obiteljskih gospodarstava i novih oblika poduzetništva te novih načina korištenja ruralnog prostora, pojava uočenih krajem 80-ih i početkom 90-ih godina (iako su agresija na Republiku Hrvatsku i Domovinski rat na njih izuzetno jako utjecali). Izostanak sustavne i primjerene novčane potpore onemogućio je neodložna znanstvena istraživanja procesa postsocijalističke tranzicije i modernizacije sela i poljoprivrede

(jedinstvene, neponovljive tzv. društveno-eksperimentalne situacije), kojima bi se istodobno osigurale i racionalne znanstvene podloge ključnim akterima odlučivanja o razvoju.

Ukratko, hrvatsko je društvo, a time i hrvatsko selo, u šezdeset godina prošlo dvije drastične i dramatične promjene: nakon što se pola stoljeća pokušavalo prilagoditi revolucionarnim promjenama iz nerazvijenog kapitalizma u razvijeni socijalizam, u zadnjem desetljeću 20. stoljeća funkcionira i razvija se u procesu postsocijalističke tranzicije od tegobnog socijalizma u neku vrstu kapitalizma, pri čemu je rat bio izuzetno važna intervenirajuća varijabla. Hrvatsko je selo bilo u tijeku razvojnih promjena u svijetu (modernizacija s rekompozicijom sela, ekološki obziran razvoj itd.), ali je rat izazvao tri skupine posljedica: rat prvo nalaže obnovu a potom razvoj; rat je prouzročio neočekivane razvojne promjene i enormne štete (drastično demografsko prestrukturiranje prostora, uništenje velikog dijela ruralne infrastrukture i komunikacija itd., promijenio sliku sela i prostora i sl.), te doveo do socijalne dezintegracije.

Poseban cilj teme *Selo u tranziciji* bio je istražiti socijalni sastav suvremenoga hrvatskog sela i pretpostavke i ograničenja održanja vitalnih farmerskih gospodarstava - analizirati osnovna obilježja kvalitete života seoskog stanovništva, kao značajnog segmenta načina života suvremenog sela; istražiti vrijednosti i vrijednosne orijentacije seoskog stanovništva kao temeljnog elementa kulture koja podržava datu društvenu strukturu.

Primijenjene su slijedeće metode istraživanja: analiza strane i domaće literaturure i novijih istraživanja, analiza sekundarne i statističke građe, pilot istraživanje (interview seoskih elita), anketa seoskog stanovništva na ciljanom regionalnom uzorku (ravničarski, brdsko-planinski i mediteranski), te anketa na reprezentativnom uzorku stanovništva Republike Hrvatske.

Rezultati istraživanja iznijeti su u ovom dvobroju u slijedećim radovima: Milan Župančić: *Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela* (str. 11-78); Alija Hodžić: *Socijalna struktura i mobilnost seoskog stanovništva* (str. 79-107); Dušica Seferagić: *Kvaliteta življenja u selu u tranziciji* (str. 109-149); Anđelina Svirčić: *Razvojne prilike naselja Donja Grebaštica uzrokovane urbanizacijom i modernizacijom* (str. 151-167); Bosiljka Milinković: *Istraživanja sela i agrara u Hrvatskoj u vrijeme tranzicije: 1990-1999. godine* (str. 169-244) i Bosiljka Milinković: *Selektivna bibliografija radova o selu i agraru: domaća i strana literatura, 1990.-1999. godine* (str. 245-336).

Prva odlika radova jest njihova teorijska i metodologijska utemeljenost - oni su vrstan znanstveni izvještaj i svojom koherentnošću tvore jedinstvenu cjelinu. Drugo, radovi sadrže važne prinose proizašle iz komparativnih analiza, empirijskih istraživanja i teorijskog propitivanja i nakon njihovog čitanja postaje posve razvidno opće značenje istraživanja: selu se više ne prilazi kao nečemu što treba odumrijeti, nego se traže načini i sadržaji njegove revitalizacije i modernizacije. Treće, provedena su istraživanja

potvrdila polaznu hipotezu: "Procesi diferencijacije u hrvatskom selu nastaviti će se pojačanim intenzitetom. Povećat će se razlike među seoskim područjima, društvena struktura vitalnih naselja bit će složenija, uz veću diferencijaciju obiteljskih gospodarstava, te pojavu novih agrarnih interesenata. To će dovesti do znatnih promjena u kvaliteti i načinu života. Mogući su konflikti vezani uz te promjene."

Ne prepričavajući njihov sadržaj, pogledajmo temeljne odlike radova.

Milan Župančić u svom prilogu *Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela* iznosi rezultate cjelovitog propitivanja pristupa proučavanju seljaštva, raščlambe europskog ruralnog prostora u promjenama i suvremenih tendencija u razvitku poljoprivrede (s posebnim osvrtom na aktualno stanje i procese u tranzicijskim europskim zemljama), a najcjelovitije je ispitao odnos socioekonomskih promjena u hrvatskom selu i mogućnosti revitalizacije seoskih područja. U ovom preglednom radu upoznajemo dinamiku dramatičnih promjena u proteklih 50-ak godina u hrvatskom selu i poljoprivredi i na kraju dobivamo sliku suvremenog hrvatskog sela, seljačkog obiteljskog gospodarstva i pogled na njegov razvoj. Župančić je istražio posebnosti hrvatskog sela spram "klasičnih" tranzicijskih zemalja (u kojima je tzv. seljačko pitanje rješavano ukidanjem seljaštva), ali i spram razvijenih kapitalističkih zemalja u čijoj neoliberalnoj paradigmi isto nema mjesta seljaku i seljaštvu, te drži da će tranzicija omogućiti modernizaciju hrvatskog sela i njegovu lakšu integraciju u globalno društvo, ali pod uvjetom da se prihvati policentričan i disperzivni koncept razvoja. Sve u svemu, hrvatsko selo i seljaštvo posve su marginalizirani.

Alija Hodžić je u radu *Socijalna struktura i mobilnost seoskog stanovništva* iznio rezultate ankete provedene godine 1996./97. na reprezentativnom uzorku stanovništva Republike Hrvatske. Riječ je, prema tome, o temeljnom sociološkom istraživanju, čija je vrijednost dalekosežna i koje mijenja neke dosadašnje spoznaje. Hodžić je potvrdio da se suvremeno hrvatsko selo nalazi u fazi tzv. rekonstrukcije i ima izrazito složenu društvenu strukturu. Izdvajamo četiri nalaza. Prvo, socijalna struktura suvremenoga hrvatskog sela oblikovana je za 50-ak godina i kompatibilna je socijalnoj strukturi sela razvijenih zemalja, kojima je za to trebalo dulje razdoblje (Francuskoj jedno i pol stoljeće). Drugo, najveći razvojni resurs i inovaciju u suvremenom hrvatskom selu čini mlade radnoaktivno stanovništvo, koje se od prethodnih naraštaja razlikuje po svojoj višoj razini školskog obrazovanja i svestranijim radnim vještinama. Treće, Hodžić je oborio godinama podržavanu tezu o feminizaciji hrvatske poljoprivrede. Napokon, autor je dokazao da u hrvatskom selu ne postoji značajnija društvena skupina koja raspolaže nekim resursom, stvorenim položajem u socijalističkom sistemu, a koji bi se mogao konvertirati u viši socijalni status.

U svom radu *Kvaliteta življenja u selu u tranziciji* Dušica Seferagić izložila je kritiku pojma "kvaliteta života" i metoda njezina mjerenja u hrvatskoj sociologiji, te prikazala rezultate četiri studije slučaja u kojima jedinica istraživanja nije bio pojedinac nego mala zajednica na mikroteritorijalnoj razini, što je važan metodološki novum. Druga bitna značajka jest što ključnom sastavnicom kvalitete življenja motri mjesnu

samoupravu. Na osnovi analize rezultata studija slučajeva zagrebačke okolice, petrinjskog kraja, Koprivničko-križevačke županije i Goranskog kraja ustanovila je da ih sve, iako međusobno jako različite, povezuje utjecaj globalnoga društvenog konteksta na njihovu kvalitetu življenja, i to: stanje gospodarstva, utjecaj državno-važnih, magistralnih infrastrukturnih sustava na lokalni život, posebno utjecaj posljedica rata na povratak i obnovu, slaba tehnička i društvena opremljenost naselja (poglavito ruralnih, a najviše onih pogođenih ratom), te unison zahtjev svih njih za povrat ovlasti, odnosno za povrat ingerencija bivših mjesnih zajednica mjesnim odborima lokalnih jedinica.

Štivo Anđeline Svirčić *Razvojne prilike naselja Donja Grebaštica uzrokovane urbanizacijom i modernizacijom*, prvijenac je autorice proizišao iz pokušaja primjene studije slučaja kao nacрта istraživanja na ovo naselje u Šibensko-kninskoj županiji. Autorica je našla da je teško gospodarsko stanje ostavilo izuzetno dubok trag u svim područjima života i rada u Županiji i u naselju Donja Grebaštica, te da tek pokretanje razvojnog ciklusa može izmijeniti ovo stanje.

Bosiljka Milinković autorica je vrijednog i višestruko korisnog preglednog rada *Istraživanja sela i agrara u Hrvatskoj u vrijeme tranzicije: 1990-1999. godine*, te *Selektivne bibliografije radova*, kojom je kompletirala svoja dosadašnja bibliografska nastojanja. U svom prilogu iznijela je pregled svekolikih promjena u selu i poljoprivredi Hrvatske od 1990. do 1999. godine temeljem raščlambe prinosa triju skupina: stručnjaka i političara u raznim državnim strukturama, samih seljaka-poljoprivrednika odnosno njihovih udruga, te hrvatskih znanstvenika. Rezultate analize sadržaja empirijskih i teorijskih radova, te drugih priloga autorica je izložila problemski i oni su, može se slobodno reći, nezaobilazno štivo svakom istraživaču i drugom pojedincu koji se bavi selom i poljoprivredom u tranziciji.

Priloge je redaktorski obradio Antun Petak. S obzirom na tematsku zaokruženost svakog rada poštivana je potreba cjelovitog izlaganja materije.

Antun Petak, glavni i odgovorni urednik **Sociologije sela**